

V. I. FREJDZON

Trenuci iz djelatnosti E. Kvaternika godine 1859.

Kvaternikov referat o stanju u Hrvatskoj i Madžarskoj na početku godine 1859.

U ožujku godine 1859, dok se nalazio u Beču, Eugen Kvaternik, predao je ruskom poslaniku V. P. Balabinu dva opširna referata (na 16 i 8 stranica velikog formata). U prvom je referatu opisao političko raspoloženje u Hrvatskoj i Madžarskoj, u drugom («Opinion» od 26. III 1859) izložio je svoje misli o perspektivama rusko-hrvatskih ekonomskih i političkih veza. Drugi je referat objavljen.¹ Ovdje izlažemo sadržaj prvoga.²

Upoznavajući se s njim lako se može opaziti da je u prilikama zaoštrenih međunarodnih odnosa u Evropi Kvaternik težio naglasiti prijateljske osjećaje u Madžarskoj i Hrvatskoj prema Rusiji i veoma neprijateljske prema Habsburgovcima te uvjeriti ruske službene krugove u svrsishodnost aktivne pomoći hrvatskom i madžarskom nacionalnom pokretu.

Izaziva pažnju dalekovidnost Kvaternika koji je smatrao da je moguć kompromis između madžarske aristokracije i Habsburgovaca. Članak je zanimljiv kao svjedočanstvo o pogledima hrvatskog nacionalnog političara i o prilikama uoči kraha apsolutističkog režima u Habsburškoj Monarhiji.

Na početku članka datiranog »Beč, 25. ožujka 1859.« Kvaternik izjavljuje da ga politička situacija i mogući predstojeći događaji pobuđuju da skrene pažnju na različite aspekte politike Rusije prema Madžarima i austrijskim južnim Slavenima. On obećava da će tim problemima posvetiti poseban referat³ te moli da se taj referat promatra kao prethodni u kojem se govori o njegovoj »djelatnosti u Hrvatskoj i Madžarskoj i o stečenom iskustvu za vrijeme tromjesečnog boravka u Austriji«.

Došavši u Zagreb u studenom 1858. Kvaternik piše da je dobio anonimno pismo u kojem su ga upozoravali kako ga policija prati u stopu i da se neki istaknuti politički radnik, kojega je on namjeravao posjetiti, nalazi pod nadzorom policije. Službenici austrijske policije u Hrvatskoj u nacionalnom pogledu nisu pokvareni, »njihovi su nacionalni (tj. hrvatski — V. F.) osjećaji uzvišeni«, ali — kako ne bez ironije opaža autor — to uopće ne znači da su oni nepotkupljivi.

¹ *Slavjanskoe vozroždenie*, Moskva 1966, 145—150.

² Arhiv vanjske politike Rusii (dalje: AVPR), G. A. Polit. otdel 1859, d. 4, ll. 9—16.

³ Riječ je o listu *Opinion* — V. F.

Kad je Kvaternik, došavši u Zagreb, posjetio policijskog komesara Rackog, ovaj mu se mnogo ispričavao i pozivajući se na pograničan položaj Hrvatske zatražio mu je pasoš, što nije bilo uobičajeno. To je izazvalo protest mnogih rodoljuba: »gospoda Kukuljević, Bogović, Starčević, Štriga i mnogi drugi osuđivali su postupke policije« (. . .).

»Iz Zagreba sam krenuo u Karlovac i prigorske krajeve. Svuda su me dočekivali s neizrecivim oduševljenjem.« Kvaternik je uzrok takvog odnosa prema sebi vidio u tome što je on bio u to vrijeme ruski podanik. »Ljudi koji su u to vrijeme pripadali obrazovanoj klasi, plemstvu i seoskom svećenstvu izražavali su velike simpatije prema Rusiji.« Kvaternik se trudio da ublaži njihovo oduševljenje da ne izazove suvišnu pažnju policije. »Ali sve bijaše uzalud, nezadovoljstvo je stiglo do vrhunca te nisam mogao spriječiti banket u Novigradu na koji su došli katolički svećenici i rodoljubno raspoloženi činovnici.« Držale su se zdravice u zdravlje cara i ruskoga naroda, a kada je gost »pristojnosti radi« održao uzvratnu zdravicu (očito za Franju Josipa), nazdravljanja »gotovo ne bijaše«.

Kvaternika su uvjerovali da, »ako ima na umu više klase«, takvi osjećaji dominiraju »u svim hrvatskim provincijama Austrije«, »što se pak tiče hrvatskog naroda obiju vjeroispovijesti, on gaji isto takve dobre osjećaje prema Rusiji i može se vidjeti otvoreno ispoljavanje toga: već sâm nacionalni instinkt *gura seljake prema Rusiji*«. Na seljake Hrvatske kao i na seljake cijele Austrije sva-lilo se okrutno ugnjetavanje, porezi se ubiru uz pomoć vojnih egzekucija, osiromašeno stanovništvo nije ih kadro plaćati. . . »Ne haju ni za siromaštvo, ni za ćudljivost klime, ni za stihijske nevolje. U tom pogledu seljacima austrijske Hrvatske nije bolje nego seljacima turske Hrvatske.« Seljaci, dovedeni do očaja zbog surovosti i represivnih mjera vlasti, »čak u područjima gdje nema pravoslavnih«, prema Kvaterniku, polažu nade u ruskog cara koji kao da ih jedini može »spasiti od civiliranog barbarstva« austrijskih vlasti.

I Kvaternik poziva vladu Aleksandra II da pomogne produbljanju »te političke sklonosti prema Rusiji što je nemoguće umjetno stvoriti«. Ujedno on upozorava da će se »ta politička težnja sačuvati još neko vrijeme, ali, ako Rusija ne učini ništa što bi opravdavalo taj nacionalni instinkt« koji pomaže »prirodni utjecaj Rusije«, onda će u narodu nastupiti razočaranje. Kvaternik smatra da Rusija mora pomoći da se uništi austrijsko »materijalno ugnjetavanje« mase hrvatskog naroda, a obrazovanoj klasi, kojoj su u prvom planu interesi »idealni«, pomoći u njezinoj borbi protiv politike germanizacije Hrvatske, pomoći joj da nađe snage za širenje u narodu nacionalnih ideja — što će sve, na kraju krajeva, donijeti korist i Rusiji. »Samo politika zasnovana na krvnom srodstvu može Rusiji donijeti sretan rezultat«, svaka druga dovest će do neuspjeha (Kvaternik je mislio na politiku podrške pravoslavlju — V. F.), što će obradovati neprijatelje Rusije i cijelog Slavenstva.

U područjima nedaleko od Zagreba, nastavlja Kvaternik, stanovništvo je također prijateljski raspoloženo prema Rusiji. Izuzetak čini samo dio više klase koji pripada mađaronskoj partiji u Hrvatskoj te smatra Rusiju zbog njezine političke intervencije godine 1849. glavnim krivcem strašne političke situacije u Austriji. »Ali ne treba tvrditi da svi elementi te političke partije gaje antiruske osjećaje. . .«. Uglavnom stanovništvo koje se nalazi u nesnosnim uvjetima »uzdiže za dobrim vremenima nacionalnog i mađarskog ustava« . . .

Zatim se Kvaternik vratio na osnovnu misao koja se neprekidno provlači u njegovu referatu — da se u politici treba odreći bilo kakvih drugih principa osim »krvnog srodstva«.

»Završavajući svoj izvještaj o raspoloženju u Hrvatskoj prema Rusiji, napominjem da je ono toliko prijateljsko, da čak katolički svećenici po cijeloj Hrvatskoj pjevaju pjesmu koju je ispjevao katolički pop u čast njegova veličanstva cara Aleksandra II i da je jedan starac — kanonik, poznati pošten katolički svećenik — nedavno izjavio kako će, ako on umre ne vidjevši ruskog vojnika u Zagrebu, to biti dokaz božje nemilosti.«⁴ Eto posljedica krvnoga srodstva — naglašava autor.

Zatim prelazi na svoje dojmove o Madžarskoj kamo se uputio potkraj prosinca 1858.

Posvuda su se — ističe Kvaternik — osjećali rezultati austrijske vladavine za posljednjeg desetljeća. »Meni, koji poznam Madžare, njihov nacionalni i politički karakter, suvremeno stanje učinilo se gotovo nevjerojatnim.« Kvaterniku se činilo da je »nestalo prijašnjeg energičnog nacionalnog i političkog duha« u Madžarskoj, duha koji je doveo do događaja godine 1848—49. U Pešti, piše on, osjećaš se kao u Hamburgu — vodeća su nacija Nijemci. Madžari su izgubili nadu u oslobođenje bez izravne inozemne pomoći, izgubili su vjeru u vlastite snage i nacionalnu energiju, i prijetiti Slavenima u Madžarskoj i u susjednim zemljama oni će moći samo uz inozemnu pomoć — naglašava Kvaternik (očito misleći pri tom na mogućnost kompromisa između Habsburgovaca i dijela madžarske aristokracije, a možda i na politiku Napoleona III — V. F.) — sami nikada. Politika Rusije, nastavlja on, zato mora biti usmjerena na uklanjanje korijena toga inozemnog utjecaja. Simpatije Madžara prema Rusiji posljedica su nada u njezinu pomoć. Ali tih simpatija nema kod apsolutne većine aristokracije, koja je prema Rusiji neprijateljski raspoložena. Ako dobije podršku stranaca, aristokracija može nanijeti veliku štetu Slavenima a korist će iz toga izvući za sebe Austrija.

Ispripovijedavši kako je u Pešti proživio dva mjeseca baveći se proučavanjem povijesti u muzeju i biblioteci, Kvaternik zatim ukratko karakterizira madžarsku političku publicistiku. Politička literatura u Madžarskoj, piše on, posvećena je događajima prošlosti i tadašnjim suvremenim prilikama. Od najvećeg su interesa dvije brošure. Autor jedne, Mocsary⁵, predstavnik liberalne aristokracije, zahtijeva pomirenje sa Slavenima s kojima je, kako on smatra, prijeko potrebno stvoriti novu Madžarsku kao slobodnu državu. Slavene on naziva »nacijama«, a ne »narodnostima«. Njegove su teze: savez Slavena s Madžarima osigurat će im sretnu budućnost, prijeko je potrebna borba protiv panslavizma.

Principi dijela konzervativne madžarske aristokracije, prema Kvaterniku, jesu: Madžari kao nacija ne mogu postojati drugačije nego pod vlašću dinastije Habsburgovaca, i obratno — dinastija mora uskladiti svoju politiku s interesima Madžara; u suprotnom slučaju ona nema budućnosti u Evropi. Ipak, smatra Kvaternik, većina konzervativaca kao i liberala neprijatelji su Habsburgovaca. Druga je brošura izišla iz konzervativne sredine; smatraju da joj je redaktor J. Eötvös.⁶

⁴ O simpatijama prema Rusiji među katoličkim svećenstvom u Sloveniji i Hrvatskoj uvjerio se i I. S. Aksakov za vrijeme putovanja po južnoslavenskim krajevima godine 1860. o čemu v. : I. S. Aksakov v ego pismah, t. Š., M. 1892.

⁵ Možda je riječ o djelu: *L. Mocsary, Nemzetiség* 1858.

⁶ *J. Eötvös, Die Garantien der Macht und Einheit Österreichs*, Leipzig 1859.

Ali većina mađarske nacije, napominje autor referata, odnosi se drugačije prema Austriji i Rusiji. Očituje se bojazan pred mogućom suradnjom Rusije i Austrije. (Kvaternik je kao odgovor na to prigovarao, upozoravajući na politiku Austrije za Krimskoga rata [1853—1856].) Aristokracija se uopće nalazi u opoziciji, ona se udaljila od političkog života, uglavnom živi na svojim imanjima. Balove što ih priređuje general-gubernator Albrecht posjećuje veoma malo ljudi. Predstavnici katoličkog klera, čak viši, dobro su raspoloženi. Nadbiskup prima dokumente sastavljene samo na mađarskom jeziku, postavlja na duhovne dužnosti ljude koji ne znaju njemački. U svemu se tome vidi pasivan otpor. I poreze on plaća samo u uvjetima vojne egzekucije. Neki biskupi izražavaju svoju opoziciju još oštrije.

Na završetku Kvaternik je izveo ove zaključke: 1) Većina mađarskoga stanovništva, osim aristokracije, raspoložena je prema Rusiji prijateljski, i otvorenije izražavanje politike Rusije neprijateljske Austriji bit će dočekano u Mađarskoj s entuzijazmom; 2) u Mađarskoj je izgubljena nada u oslobođenje vlastitim snagama, računa se s bilo kojom strânom intervencijom. Među Slovacima aktivno je tek nekoliko patriota. Rumunjske više klase ne gaje povjerenje prema Mađarima, a »seljaci nemaju nikakva nacionalnog osjećanja«. Srbi se počinju bratimiti s Mađarima . . . »među Slavenima i Mađarima u Mađarskoj više nema nacionalne mržnje, barem među višim i prosvijećenim klasama«.

»Opazio sam da zbog suvremene evropske političke situacije u Mađarskoj vlada silno uzbuđenje . . .« — svi čekaju brzo oslobođenje od njemačkog jarma. Ali, nastavlja autor, postoje tendencije koje Austrija može iskoristiti — to su proračuni s ustupcima odozgo prema Mađarima i Slavenima da bi se učvrstila Austrija. U Mađarskoj postoji nacionalna stranka koja je, premda i predstavlja manjinu, spremna — zbog suvremenih prilika i težnji Mađarskoj susjednih država i povijesnog iskustva samih Mađara — da pomogne dinastiju, ako ona prizna sve nepravde koje je počinila te uspostavi prijašnju slobodnu ustavnu državu. Sada, naglašava Kvaternik, ta stranka predstavlja aristokratsku manjinu nacije, ali ako se liberalni krugovi Mađara i Slavena uvjere u to da Rusija i Francuska ništa ne rade za oslobođenje nacija, onda će utjecaj te stranke porasti. . . Moguće je da će Slaveni »ustavnim putem« biti žrtvovani germanizmu ili mađarizmu. To posebno olakšava postojanje antislavenske stranke u Hrvatskoj.⁷

Na kraju referata Kvaternik ponovo obećava da će podnijeti specijalan referat posvećen politici »koje se ruska vlada mora pridržavati u odnosu na južne Slaveni i Mađare« u tim prilikama.

V. P. Balabin o Kvaternikovoju knjizi, njegovoj djelatnosti i političkoju situaciji u Austriji godine 1859.

Dva arhivska dokumenta odnose se na daljnju Kvaternikovu djelatnost godine 1859. Tu je opširno Kvaternikovo pismo Balabinu od 2. VIII 1859. i Balabinov referat direktoru Azijskog departmana ministarstva vanjskih poslova E. P. Kovaljevskom od 26. VIII — 7. IX 1859.⁸

⁷ Misli se na pozicije veleposjednika (osobito u Slavoniji).

⁸ AVPR, G. A. U. A2, d. 340, Vena 1859, ll. 20—30.

Kako je poznato, Kvaternik se uz Balabinov blagoslov u proljeće godine 1859. otputio u Pariz gdje je namjeravao da sjedne i napiše brošuru o hrvatskom nacionalnom pitanju. Zaista, pola godine nakon pisanja spomenutih dvaju referata, to jest već poslije francusko-talijansko-austrijskog rata, hrvatski emigrant poslao je Balabinu svoju tek objavljenu knjigu⁹ i veliko pismo u kojem je istaknuo niz novih prijedloga u vezi s njegovom djelatnošću. Nemajući sada mogućnosti — isključivo zbog opširnosti dokumenta — da ga navedemo u cjelini,¹⁰ dajemo čitaocu kratak sažetak njegova sadržaja koji je dan u Balabinovu referatu zajedno s karakteristikom Kvaternikove knjige i njegovih daljnjih namjera. Balabin počinje s napomenom da je u pismu Kovaljevskom od 22. IV — 4. V 1859. izložio uzroke koji su ponukali Kvaternika da otputuje u Pariz »s ciljem da evropsku javnost pomoću francuske brošure upozna sa slavenskim pitanjem pretežno u odnosu na Hrvatsku, koja je potpuno zaboravljena kao nekoć samostalna slavenska država.«¹¹ I eto sada, nastavlja Balabin, iz Pariza je stigla cijela knjiga. »Obrana i uspostavljanje izgubljene samostalnosti i prava Hrvatske glavni je cilj te knjige. Taj predmet on izvodi historijski, pravno i diplomatski te ga potkrepljuje navođenjem dovoljno brojnih diplomatskih i drugih dokumenata. U tom se radu pokazuje očigledno poznavanje predmeta, savjesnost i brižljivost u istraživanjima, dosljednost i snažan rodoljubni osjećaj. Uopće, završeni rad zaslužuje blagonaklono odobravanje, to više što je Kvaternik pisao na jeziku njemu malo poznatom, zbog čega se njegov napor, naravno, prilično povećao. S druge strane, zanoseći se svojim predmetom, on mu je dao karakter odveć specijalan ili isključivo hrvatski onda kad je bilo korisnije raširiti njegove granice i dati mu općeslavensku usmjerenost.«

Balabin je smatrao da su Kvaternikova antimadžarska raspoloženja, koja su izbila u knjizi, nastala kao reakcija na izlazak u Parizu nekoliko brošura mađžarskih emigranata, napisanih u antislavenskom duhu. Ta je napomena imala to više osnova što je, kako se vidi iz navedena Kvaternikovog referata, o položaju u Mađžarskoj i Hrvatskoj, još nedavno on sa zadovoljstvom isticao da među Slavenima i Mađžarima »nema više neprijateljstva«, tj. da teške uspomene o međusobnim sukobima 1848—49. blijede u uvjetima reakcije.

Veoma je zanimljivo to što je V. P. Balabin u vezi s tim odlučno osuđivao tendencije da se ožive slavensko-madžarske razmirice. On je pisao da emigranti obično postaju sve krući u svojim nazorima zbog kojih su nekoć stradali, kao npr., Teleki »koji se zaustavio na sporovima Slavena s Mađžarima (ima se na umu godina 1848 — V. F.) koji su i jednima i drugima nanijeli tako poguban udarac« ...

»Ali tada, kao što iseljenici buncaju o davnoj prošlosti, iskusniji i oštromniji njihovi sunarodnjaci upiru poglede dalje, nastoje da zaglade stare sporove i da učvrste budućnost na temelju pomirenja i sloge. Upravo s tim ciljem vođeni su još prije ratnih operacija i za vrijeme rata (1859 — V. F.) energični tajni pregovori između Mađžara i Slavena, osobito u Beogradu, daleko od austrijske

⁹ La Croatie et la confédération italienne, Paris 1859.

¹⁰ Pismo je napisano stinim i nejasnim rukopisom francuskim jezikom na osam strana.

¹¹ »Kvaternik mi je rekao da namjerava otputovati u Pariz i ondje objaviti brošuru o Hrvatima i njihovu narodnom načelu. Znajući kako u Francuskoj a dijelom i kod nas na Hrvate gledaju isključivo kao na hrabre vojnike Radezskog, nisam mogao ne odobriti njegove namjere te sam mu dao neke upute« (V. Slavjanskoe vozroždenie, Moskva 1966, 144).

policije, na kojima su glavna pitanja bila riješena u duhu obostrane trpeljivosti, priznavanja prava, razgraničenja posjeda itd. Stoga upravo žalim zbog anti-madžarizma kojim je tako snažno protkana Kvaternikova knjiga. Politika i Mađžara i Slavena mora biti obostrano pomirljiva. Medusobne njihove nesuglasice moraju biti žrtvovane zajedničkom dobru ili treba odgoditi raspravljanje o njima na neodređeno vrijeme.

Ali ja iz Beča nisam mogao poučavati pisca koji je radio u Parizu i zaštićivati ga od tamošnjih utjecaja. Ne poznavajući njegovih namjera, nisam ga također mogao upozoriti na M. Leouzona le Duca, kojemu je on povjerio da napiše predgovor i koji je veoma slabo opravdao njegovo povjerenje — što se od njega moglo i očekivati.¹²

Dalje Balabin kaže da je Kvaternik poslao nekoliko primjeraka svoje knjige (caru, Gorčakovu, Kovaljevskom, grofu Bludovu, i nizu »pobornika slavenizma«), iznosi sadržaj Kvaternikova pisma njemu, Balabinu, te u vezi s tim ponovo upozoruje na niz zapažanja o Kvaternikovim idejama koje su bile iznesene u *Opinionu* od 26. III 1859.¹³

U svome pismu Kvaternik je molio da mu se »povećaju nedovoljna primanja«, govori o novčanoj pomoći za novo izdanje knjige i o pripremi niza brošura u polemici s mađžarskom emigracijom; najzad govori o svojoj namjeri da se vrati u Austriju na osnovi amnestije proglašene poslije primirja u Villefrancheu.

»Prva točka ovisi — pisao je Balabin — o njegovim pokroviteljima i zato na njoj neću inzistirati.¹⁴ Suglasnost s drugom, imajući na umu korist koju može donijeti novo izdanje, čini mi se poželjnom.« Međutim je Balabin smatrao štetnom hrvatsko-madžžarsku polemiku i predlagao da se ne udovolji pomoći za izdavanje polemičkih brošura. »A što se tiče njegova povratka ovamo, ja mu savjetujem da pričeká, ako ne želi da se izloži policijskom izgonu u inozemstvo — jedinoj odluci koje se kao inozemni podanik može bojati od moga starog znanca barona Hübnera, sadašnjeg ministra policije.«

»Nade narodâ koje su se rušile uslijed iznenadnog mira, a bile pobuđene ratom,¹⁵ ponovo se počinju javljati. Dočekavši s krajnjim nepovjerenjem reforme koje je obećavala vlada, u glavnim centrima govorkaju o nužnosti da se uporno zahtijeva izvršenje programa osobito prema provincijskom narodnom predstavništvu. Oduševljavajući se duhom samostalnosti, istinski konzervativnim (! — V. F.) čuvari narodnog prava bez sumnje ulažu sve napore da se što prije ostvari taj visoki cilj. U Kvaternikovu referatu, koji je priložen uz spomenuti moj brzojav i koji ste vi odobrili,¹⁶ bijahu izložena, u suglasnosti s Kukuljevićem,¹⁷ pri-

¹² Leouzon le-Duc M. — francuski novinar, urednik lista *Corrier francoitalien*. U predgovoru Kvaternikovoju knjizi on je upozoravao kako ostvarenje hrvatskih nacionalnih prava daje Italiji garancije protiv revanša Austrije. »Općeslavenska usmjerenost« njemu je, dakako, bila tuđa.

¹³ Kožemo »ponovo« jer je Balabin popratio Kvaternikov referat od ožujka (*Opinion*) dobronamjernom ocjenom. V. *Slavjanskoe vozroždenie*, Moskva 1966, 143, 144.

¹⁴ Kvaternik je bio u službi »Ruskoga društva za parobrodarstvo i trgovinu« poznatoga milijunaša Novoseljskoga.

¹⁵ Misli se na kratki francusko-talijansko-austrijski rat 1859.

¹⁶ Misli se na *Opinion*. Tako se i Kovaljevski složio sa prijedlozima koji su ondje izloženi.

¹⁷ Opet, kao i u prijašnjem referatu, ističe se povjerenje što ga je u ruskim diplomatskim krugovima uživao jedan od najvećih djelatnika hrvatskoga nacionalnoga pokreta četrdesetih godina XIX vijeka Ivan Kukuljević-Sakcinski (V. *Slavjanskoe vozroždenie*, Moskva 1966, 143, 144). Sva je prilika da su u listu *Opinion* našle odraza i Kukuljevićeve misli.

lično detaljno i praktično sredstva naše podrške razvitku narodnih težnji u Hrvatskoj, razumije se, preko književnih i povijesnih djela. Ta bi pomoć, čini mi se, i nama bila veoma korisna, jer ustežući se od podsticanja planova politički odveć zanesenih mi ne možemo da ne suosjećamo i ne pomažemo pravilan i postepen razvitak narodnih načela u slavenskim plemenima, koja radi vlastitih interesa moramo podupirati protiv pritiska germanizma i čuvati od slabljenja.« Sve se to nalazilo na kolosijeku politike A. M. Gorčakova.

Dopisivanje se Kvaternika s Balabinom nastavilo. U svome dnevniku Kvaternik spominje »opširno pismo prijatelju Balabinu u Beč«, koje je poslao u studenom 1859. Na žalost, to pismo dosad nije pronađeno.

(Iz rukopisa s ruskoga prevela Maja Mulić.)